

КУКОВО ЛЯТО

В киното има кавърверсии, тоест повторение на някой сюжет със същите герои, по-рядко се правят продължения на филм. Съществува риск – не се знае новите зрители дали си спомнят старата история, предишните образи, конфликти и т.н. След продължението на „Момчето си отива“, „Не си отивай“, Людмил Кирков живна: филмът не беше шедьовър, но благодарение на добрите актьори (Коканова, Г. Русев, Филип Трифонов, Сашка Братанова, Славчо Пеев...) се приемаше добре, някои го намираха и за по-добър от първия. Предполагахме, че темата за образованието на нашите деца, отдавна назряла в обществото, не може да не докосне някоя чувствителна струна на зрителя. Назидателно беше, дидактично, но си казвахме – дано предизвика дискусии, резки критики, все ще остане някаква полза, ще разклати застоялото блато на лъжепедагогиката, показността, казарменото мислене. Откликът беше плачевен. В нито един учителски колектив не се завърза разговор, спор, не се чу насърчителна дума, нито пък някой седна да напише донос до комитети, министерства, институти. Учителското съсловие, някога водеща интелектуална гвардия на нацията, сега живуркаше в полусънно състояние. Каквото си остана и до днес. (Правеше впечатление след Десети ноември, че в организациите на СДС, в столицата и страната, почти нямаше учители. А на отвратителния митинг през януари 1990-а против връщането на имената на българските турци водещи бяха учители и учителки от Родопския край...)

Това е девета глуха, изоставям я и се връщам при идеята на Кирков за продължение на „Селянинът с колелото“. Вече имах издадена повест – развитие на сюжета със селянина Йордан, който си продава къщата на село, а след девет години се мъчи да си я купи отново. За носталгията ставаше дума, за безсмислените и безнадеждни наши мисли, блянове и действия, които не се случват в реално време, а „на куковден“, както е маркирано във фолклора. Людмил беше се навил, а Георги Георгиев-Гец – два пъти повече. Дойде един януарски ден в Панчарево, донесе торба с бутилки, захвърли ги и избута жена си най-отпред:

– Цено, кажи на адаша, каквото има да му казваш!

За пръв път виждахме Цена, красивата му съпруга, каквато се полага на левент като него. Тя беше поруменияла, не знаеше откъде да започне. Гец отново взе думата:

– Чакай, аз ще кажа... Тази история, адаш, не е за селянина с колелото. Тя е за мен. Аз исках навремето да се върна в Разпоповци и да купя къщата, която вече... и тъй нататък... Цено, кажи му!

– Тъй беше – каза Цена.

– Защо не я купихте? – попитах.

– Защо ли?... Защото... защото беше „куково лято“...

Смяхме се, вдигахме наздрависи, после Людмил седна да пише режисьорска книга, да избира места, продукцията набираше скорост, докато се усети скърцане някъде по трансмисиите. А след скърцането – заповед за замразяване на проекта.

Беше дошла 1984-а година, началото на националната идотщина, която щеше да бъде наречена от пропагандата „Възродителен процес“. Процесът, заченат от Джагаровци, с тайното насърчение на Живков и неговата камарила, подкрепен от интелектуалци, като Антон Дончев, Хайтов, Людмил Стайков, и който щеше да завърши с изгонването на триста и петдесет хиляди български граждани от турския етнос завинаги от родните им места. Повечето – завинаги.

В нашия проект нямаше турчин или туркиня, но имаше циганин, а ксенофобската идеология на управляващата партия прикрито воюваше и срещу циганския етнос – втората заплаха срещу „българщината“. Беше безсмислено да се разправяме, но все пак решихме да отидем за един разговор при генералния директор. Писарев вече го нямаше – беше преместен при театрите, за негов заместник имаше нов парашутист от

контингента на комсомола, Никола Ненов. Нито го знаехме, нито той даваше никакви признаци, че е гледал нашите филми. (Вече бяхме направили четири.) Беше сърдит:

– Какъв е тоя ром, дето сте го сложили за главен герой?... Свършиха ли се българите, та главни герои на нашите филми ще са роми?... Все едно Бойчо Огнянов в „Под игото“ да е от циганската махала...

– Не е възможно – съгласявам се. – По онова време чорбаджи Марко е имал шест деца, днес това се среща само в циганските махали...

Опит за шега, но Ненов няма чувство за хумор, не се засмива, за да не помислим, че е смекчил позицията си и е склонен на преговори. Преговорите приключват, ставаме да си ходим.

От негова гледна точка, не можеше да се възрази: нашият циганин наистина беше активен, жизнен, работлив, изкупуваше скраб, цветни метали, билки, имаше мерцедес и планове за разгръщане на собственото предприемачество. Много преди да се заговори за пазарна икономика, той вече беше в нея, макар преследван от социалистическото централизирано стопанство. За разлика от него, уж доминиращият етнос, в лицето на Йордан, бе пасивен, плах, смачкан от валяка на Системата, докаран до пълна стопанска импотентност и, кажи-речи – до физическа. На какво се надяваше? На никакви реорганизации, решения на пленуми, на комунистическото бъдеще, което щеше да дойде „на куковден“... Ненов не искаше да гледа подобен филм, дори не предлагаше да правим поправки – системата беше непоправима, процесите – необратими, довиждане и край!

Людмил, прегърбен, както винаги, от безизходицата, пална цигара и си тръгна, а Генералния ми даде знак да остана.

– Остави тия цигански истории, никой не е направил кино от циганския етнос. (Кустурица още не беше направил своите филми, станали широко известни по света.) Предлагам ти нещо друго, което ще ти донесе слава и пари...

Наострих уши.

– Филм за аграрно-промишлените комплекси. Това е нашето стопанско чудо, което привлича вниманието на света. Идват икономисти от всички краища на планетата, удивени от нашите успехи. Огромни площи, някъде по 30-40 села, са

обединили земята си за механизирано земеделие – представи си го това на екрана... такава гледка още никой не е виждал...

Говореше вдъхновено, а се получаваше гротеска, та не се съдържаш:

– Гледката е на Женския пазар – казах.

– Какво искаш да кажеш?

– Няма по-жалка гледка от съвременен пазар... Картофи – внос от Полша, лук – от Турция, домати и чушки – от Македония...

– АПК-атата ще променят картината... Не бързай да отказваш... Колко ти даваха досега за сценарий? Пет хиляди. Аз ти давам десет. Петнайсет...

Беше възбуден, с комсомолски блясък в очите, и може би очакваше да произнесе ония сакрални слова: „Да им вземем парите!“.

Вместо това, си взех шапката и напуснах киното...

Не се отвори парашутът и на новия генерален, не намери хора да възпеят аграрните комплекси, не му провървя и при новите заглавия – за десетилетието, преминало под неговия флаг, сега се вижда, че не е създадено нищо запомнящо се, оцеляло във времето. Той се бяхтеше съзнателно – прибягвам до този глагол, който съдържа усилия, старания, стремежи към нещо качествено, поне прилично, ако не възвишено. Не се получаваше. За цената не се скъпеше, привличаше експерти, правеше социологически проучвания за интересите и вкусовете на публиката. Най-сетне – създаде приятелски кръг от творци, като Георги Дюлгеров, да речем, Людмил Стайков, Ничев, Пунчев, Мунчев... Истинска изненада за хората с нормално мислене бе дружбата му с Константин Павлов... Какво ги свързваше: общи възгледи, естетически ценности, роднинство, кумство или бутилката „Столичная“ – за хората извън кабинета си оставаше загадка. Като загадката за Методи Андонов, спомената от Джери Марков в „Репортажите“: „Един от най-интересните и талантиви български режисьори, който не зная как съчетаваше приятелството си с Константин Павлов, от една страна, и с Богомил Райнов, от друга...“

Напористият Ненов, с черти на балзаковски герой, тръгнал от низините на партийната стълба да превзема върховете, внезапно изчезна след Десети ноември. Чуваше се, че се е насочил към фирмите за търговия с вино – най-продаваният продукт зад граница по онова време. Знанията по икономика

на реалсоциализма, с които обичаше да се хвали, бързо бяха го включили към пазарната икономика на загниващия капитализъм и навярно му бяха донесли както първия милион, така и последвалите го милиони, с които живее и сега някъде по световните комфортни скривалища...

...Размишления на стълбището. Вече съм си „взел шапката“ и съм се сбогувал с киното и изненадващо бързо съм приет в писателската дружинка на профсъюзите. (И досега мисля, че това е станало с уговорка между шефовете на киното и профсъюзите, едните искали да се отърват от мен, другите – да попълват писателската група, за да не я закрият.)

Тази писателска формация, създадена по съветски тертип, едва ли ще остави следи в литературния живот на българската писменост, тъй като не е създала нещо, което да е направило впечатление – стихче, съчинение, повест, роман, либрето за оперета. Не знам и откога съществуваше, създадена е била с партийна благословия по линията на художествената самодейност – дейността, според разбиранията на Живков, полезна за народа, отколкото изкуството на професионалистите. Трейдюнионите по света са създадени, за да бранят интересите на работещия народ, у нас бяха партийни трансмисии, с това се гордееха и го пишеха в уставите си. В продължение на десетилетия събираха месечни вноски от членовете си, реални пари, събирани по вedomост от касиерите на предприятието, така че наистина се трупаха, за да се превърнат във ведомствени резиденции, почивни домове, станции за лечение, в печатници, издателства, вестници, театрални колективи – към тях да добавим и безименната писателска група. Все още безименна – присъствах на обсъждане, когато се търсеше патрон. Някой предложи Венко Марковски, но възникна спор – поетът академик е още жив, от времето на култа било наредено да не се кръщава нищо на живи патрони; накрая се реши да се изчака, и без това академикът не бил добре със здравето... В действителност той не беше зле. Дойде на една сбирка в Русе, яде, пи с руски замах водка и каза, че пише мемоари под заглавие... под заглавие... паметта му изневери; съпругата му се намеси: под заглавие „Нем свидетел“. Пристигна с волга на профсъюзите, зачислена му лично, заедно с щатен шофьор. Живееше в профсъюзна къща в Банкя, с щатен персонал и охрана. Като прибавим народната пенсия и хонорарите от луксозните издания в петкратни тиражи, добиваме

приблизителна представа за синовната грижа за един храненик и великомъченик на българската кауза. За новата му кауза, защото преди да стане българофил, Венеамин Марковски е бил един от основателите на нова Македония, създадена по нареждане на Коминтерна след Втората световна. Като лите­ратор на него е било възложено да стане и новият Кирил и Методий, като създаде азбуката и граматиката на наследни­ците на Александър Македонски. Задача, изпълнена от него точ в точ.

Друг член на групата с кола и шофьор, платени от хазната на профсъюзите, бе поетът Дамянов. Той поне имаше извине­ние – беше инвалид, а партията го обичаше, защото бе декла­мирал, че ако един ден (да не дава бог) пропадне комунизмът, последният комунист на планетата ще се казва Дамян Дамя­нов. (Май не дочака деня и не се превърна в социалист. Зато­ва пък спътницата в живота му не само захвърли червения билет, но влезе в партията на Доган и изкара цял мандат като заместник-министърка.)

Авторите от първите години на съветската власт – Илф и Петров, Булгаков, Платонов, Пилняк, Зошченко, са обезсмър­тили образ на профсъюзния деец. Представителят на прослой­ката от паразити, развили свръхсетива за докопване до дър­жавни служби, жилища и всичко, което може да донесе обла­га без труд, без усилие и дарба. Същият модел бе пренесен и на нашенската почва. Като обикаляхме по окръзите, намирах­ме солидни, скъпо обзаведени профсъюзни домове, някъде цели имения, където получаваха заплати нищо неработещи директори, заместници, съветници, инструктори, комисии, контрольори и тъй нататък... Тази армия от „трудово заети“ отработваше стаж, премиални, осигуровки за пенсии, безплат­ни карти за пътуване, за летуване и лекуване, караше коли с държавен бензин, имаше собствени ремонтни работилници и гаражи, безплатни ремонти и резервни части, бракуваше с протокол имущество и го отнасяше по своите жилища, вили и парцели за самозадоволяване. (Не споменаваме за всичко изчезнало през тъмната част на денонощието...) Освен пар­тийната и държавната номенклатура, профсъюзната върхушка бе третата страна на пирамидата, която живееше, без да участ­ва в изработването на брутния вътрешен продукт, паразити­раше върху гърба на работника и селянина, върху плодовете на земята, природната растителност и подземните богатства.

Срещу тези блага, неизчислими и неотчетени по никаква ведомост, чиновниците от пирамидата имаха само едно задължение – да бдят за съхранението на властта.

От писателската ни дружинка се искаше същото, с лек нюанс – вместо шапки с перо, или рубашки с колани и ками на кръста, трябваше да вършим охранна дейност с оръжието на словото. Трябваше да бъдем трубадури на реалсоциализма, да възпяваме трудещите се по цехове и кооперативни блокове, техните стахановски рекорди и почини по метода на Левченко и Муханов. Първите години успехите бяха налице: Странджев написа „Ние от водната кула“, Цачев – „Село Обнова“, Таджер – „България в мен“, Черняев – „Комсомолски години“... Неблагодарният читател не протягаше ръка към книги от тоя десен, затова изискването към групата да създава литературни произведения постепенно бе заменена с читателски срещи по цехове и работни площадки. На тези ексклузивни контакти авторите опознаваха от упор проблемите на работните класи, а класите виждаха живи автори. (Вече бе споменато, че на тези срещи Салис се снабдяваше с чорапи, друг – с блажна боя слонова кост, или русенско варено; моя милост се прибра веднъж с бутилка кайсиева, двойно препечена, без наличие на метилалкохол.) С годините режимът ставаше все по-либерален, отпаднаха всякакви изисквания или указания от страна на центъра, разбра се, че основното задължение на авторите е да не пишат, да не се стараят да създават нови творби. Достатъчно творби са създадени, библиотечните рафтове са претоварени, читателите са на привършване, необходимостта от писатели отпада. Който писал, писал. Звучи антиутопично, оруеловски, но животът върви пред авторите, това и на самия Оруел не бе минавало през ума. Говореше се, че е хрумнало на Людмила Живкова, тя отнасяше книгите към изкуствата във времето, освен Елена Блаватска, не четеше други автори. От нейните уста – в ушите на Левчев и неговия съюз. В съюза отдавна приемаха автори, които не пишеха, нямаха книги, мнозина нямаха и намерение да прописват. Оставаше да се промени член в устава, в който да се казва, че основното задължение на всеки член е да не пише. Работна група, в която влизаха Петев, Гончев, Мочуров, бившият поет Инджов и др., се зае с новото уставно приложение, но за нещастие падна Берлинската стена и в прахоляка новата поправка някъде се затрутри...

Сега – към събитията в личен план.

Латинската дума „синекура“ означава „без грижа“, стои леко неприлично, затова се избягва в публичното пространство. А групата, в която бях зачислен на котлова храна, бе истинска синекура. От известен ъгъл – нямаше лошо. Да напомня, че във Франция през 1871-а година били разкрити 700 синекурни службици за литератори. При нормален обществен и литературен климат какво по-добро от това да седиш вкъщи и да пишеш? Но усещах, че поне около мен климатът се променяше. След стопирането на „Куково лято“, нямаше изглед през управлението на Ненов да пробия (при шеф, който имаше в името си забранителната наставка „не“). Иван Андонов настояваше за нова комедия, след „Дами канят“, чрез Коцето Павлов направих „сондаж“, отрицателната частица отново се задействала: не било време за смях по време на *възродителен процес*. Обикалях из Русе, столицата на профсъюзната ни група, една-две седмици живях в профсъюзен дом някъде из Липник, луксозната вилна зона на града. Наблюдавах новите вили на митничари от Дунав мост, вечер на чашка русенски мискет слушах разни истории за далавери със скраб и петролни продукти по шлеповете; запознах се с бай Трифон, специалист по мелиорации, по-късно депутат във Великото, а още по-късно му извадиха досието на таен агент. Той не беше пояденето и пиенето, но приказваше много и настояваше да каже всичко, което знае. Знаеше случки около моста, тайните свърталища на ченгетата и момите, въдворени от Централна България с цел облагородяване на поведението, и прочее вторични суровини, които постепенно се съсирваха в някаква писмена форма, която един ден щеше да се нарича „Дунав мост“ – сериал и роман. Сериалът щеше да се гледа от четири-пет милиона зрители, а романът, в тираж хиляда бройки, остана непродаден и без отзив, критика, хвалба, донос или попържня до ден-днешен...

Но това щеше да стане след десетина години, сега сме още 1987-а, намирам се в Русе и ден след ден този град все повече ми харесва. Добре планиран, павиран, целият потънал в зеленина, екзотични дървета и цветя, с красиви сгради във виенски стил, покриви от медна ламарина, облицовки от бигор и русенски камък, модерна гара, богатата почва, напоявана от иригационните съоръжения на бай Трифон. Хората – заможни, спокойни, ходят на опера и я поддържат, правят изложби,

пълният кафенетата и бирариите. И от време на време се натъквам на малки процесии от майки с колички... странно – не се разхождат из парковете като майките с колички по света, а носят плакати и извисяват по някой гневен глас: „Искаме въздух за децата си“, „Стига хлор!“, „Живот за Русе!“. Веднъж в червеното кафене на центъра (след две години – „синьо“) настъпи суматоха, сервитьорите затваряха врати и прозорци, слагаха мокри кърпи по пролуките. Навън притичваха хора с кърпи на устата, пионерчета вместо през кърпи, дишаха през червените си връзки. За минути целият площад се покри с тънка синкава мъгла. Беше настъпило поредното обгазяване на града от неизвестен източник, най-вероятно от съседна Румъния, но имаше предположения, че и русенските заводи може да имат участие в адското събитие. Оказа се, че не е за пръв път, почти всеки месец настъпва „часът на синята мъгла“. Показаха ми железния парапет пред хотел „Рига“ – целият надупчен като от киселина. Ами да! Когато има хлорен облак и вали дъжд, наистина се получава солна или сярна киселина, която разяжда всичко органично и неорганично... Питам домакините от местната номенклатура, отговорът е: шшт! – по този проблем е забранено да се говори, това е национален проблем, политически проблем, забранено е да се разисква на ниско равнище. На сбирка на нашата група почти ми се скарват: Абе ти не разбираш ли, че не е наша работа да се занимаваме с обгазяването? Или искаш да ни разтурят групата?... Опитах се индивидуално да поискам среща с първия партиен вожд на Русе, Петър Петров. Зает е, не приема. Пише доклад – не приема. Заминал за столицата – не приема...

Тефтерът ми се пълни с подробности: лекарите са обезпокоени, най-зле са бебетата в колички, страдат от алергии, астма, белодробни усложнения. (Лекар ми обяснява: това е синдромът на кучешката пещера в Карлуково. Газът метан се утаява над земята на половин метър, кучетата падат, обгазени, при влизането в пещерата. В града бебетата в количките дишат на същата височина.) Цели семейства на двестахилядния град вече са се изселили по съседни селища и градове; мнозина бягали с колите си по време на обгазяване. Регионите на Еленско, Севлиево, Троянско вече били пълни с русенци. Работата не е до смях, но ме избива на пародия на оня момент от Вазовите немили-недраги, когато хъшовете стоят на дунавския бряг и бленуват за родината: „Ето, тя е там... толкова близо и

толкова далече...“ В огледалния смисъл на немили-недрагите гледат към румънския бряг и викат: „Ето, тя е тази, дето праща хлора...“ Пиша фейлетон и го нося в „Стършел“, откъдето само не ме изгонват с ритници: Искаш да се скараме със съседите!!!

Като си нямаме чувство за хумор, ще си останем немили-недраги. Решавам да напиша нещо по-солидно за „Труд“, там работи Дарина Герова, колежка от студентските години, авторка и на художествена проза. Излагам тезите си, примерите, фактите, слуховете; Дарина знае за русенския проблем, както и за забраната да не се пише, но обещава сондаж. Думата събужда римувано името Соня. Между многото приказки научавам, че Павлина (друга колежка) е споменала, че Соня Бакиш, приятелката ѝ, била възмутена от мълчанието около бедата на дунавския град, а Соня Бакиш е съпругата на Станко Тодоров, член на Политбюро... (Тази леко клюкарска подробност ще послужи по-късно да поканим Соня в Русенския комитет.)

Естествено, сондажът на Дарина отново удря на камък: проблемът е на ниво Варшавски договор, да си гледаме работата... Все още не се досещам, че хлорът иде не от обикновен румънски завод, а от секретен обект на Варшавския договор, който произвежда химическо оръжие, такова, каквото сега искат да забранят на аятоласите в Иран... Просто, ама да се досетиш... В онова време и да се досещаш, нямаш доказателства, жална ти майка, ако не стъпиш на официални източници. Банална мъдрост е, че боговете мълчат, когато фактите говорят. У нас боговете говорят и правят фактите, трябва да потърся бог, който ще подкрепи моите факти. Намирам го в Министерския съвет – самият премиер, адашът Георги Атанасов, който ми кимаше като на познат при онова партийно събрание в „Септемврийче“. Записвам се за среща в приемния му ден. Минава седмица, две, три. Опит за телефонна връзка със секретарките му. Не отговарят. Сетне отговорът е: Ще чакате. По какъв въпрос? По личен. Другарят Атанасов не раздава жилища...

Припомням си случаи на автори, опитвали начини за проникване във висшите служби на държавата и партията. Някои се представят за роднини, братовчеди. (Като синовете на лейтенант Шмид.) Ризников, белетрист – анархист по вид и душевност, бе опитал да влезе с дамаджана сухиндолска гъм-

за: дамаджаната взели, а него го изритали. Радой Ралин бе казал на секретарката на Джагаров (по това време заместник-председател на Държавния съвет): „Кажете му, другарке, че се обажда оня, дето го измъкна от сливения кауш, дето лежа за три откраднати кокошки... Извинявайте за тавтологията“. Моят опит беше нищожен и не всякога даваше резултат, но бе с ниска степен на риск. Състоеше се в изпращане на пощенска телеграма. Отиваш в пощата и на обикновена бланка в стегнат хемингуейски стил написваш прощението си, чиновничката преброява думите, плащаш и излизаш. Бях взел модел от протестните телеграми, които гласувахме по събранията в подкрепа на Виетнам, Самора Машел или Горна Волта. Документ, който никой не изпращаше, разбира се, и никой не се охарчваше. (Какъвто беше и резултатът от тия протести.) Рискувах загуба на дребни пари, но продължих с телеграмите. За събарянето на габровския манастир никой не ме потърси – мина и замина. Но за прокарването на централен водопровод през средата на Панчарево известих с двацет и пет думи Станко Тодоров, премиер по това време, че маршрутът е сгрешен, има по-подходящо място, което няма да причини затруднения и неприятности на населението... Дойде комисия и наистина избра предложението на лаика (скромно казано, моето). Спестявам още някоя телеграма, за да не навлизам в обстоятелственост, и си мисля, че днес тази писмовно-телеграфна публична дейност е вече невъзможна; днес телеграми не се пращат. Нито за радост, нито за скръб, за приветствие или протест, джисемът елиминира изобретението на американеца Самуел Морз (1857-а).

Но в 1987-а още имаше поща и телеграф. След като се уверих, че адашът премиер няма намерение да ме приеме, взех бланка и му изпратих следното изречение: „Един автор иска да бъде приет от своя премиер, което е важно. Както е важно и ако не бъде приет“. Завъртяно и не много издържано граматически, но само след час дойде отговорът: министър-председателят ви очаква. След час пред мен вратите се отваряха сами, никъде не ми поискаха легитимация; усмивки и поклони – накрая и самата усмивка на премиера: „Адаш, откога не сме се виждали!... Службата ли нещо... или квартирата?... Или новият модел лада-самара?...“

Казах му направо за бедата на русенци. Усмивката угасна, започна мъчително мънкане, увъртане, има „договорка“ меж-

ду другаря Живков и другаря Чаушеску... сега си върви, до месец ще имаш картбланш за писане...

Нито картбланш, нито Кейт Бланшет... Табуто оставаше в сила, заводът в Гюргево продължаваше да изпуска периодически задушливия облак, двеста хиляди души се гърчеха в безизходица. Опитах се да заобиколя централния печат, имах приятел в „Лов и риболов“ – списанието на ловците, дадох му две странички текст за опазване на околната среда, с уж ловко преплетен русенски случай. Но пасаран! Удивително си остава умението на властта да контролира медиите: чрез някаква „петолъчка“, чрез инструкция, или устни нареждания – това и до днес за мен е една загадка. Още по-голяма загадка е, че тази система на невидим контрол продължава и до днес – също по незнайно какви пътища и канали. Продължавам да мисля, че журналистите с изострени сетива за новината и клюката сами вземат предпазни мерки да не влизат на вълка в устата и в изпреварващи ходове спират, връщат, или свалят от страница всичко, което може да им навлече беля...

Разправям за митарствата си по върховете на Колю Ковачев, стар приятел, с него правихме детския филм „Шосе Е-107“; той трепва: от това става документално кино. Но са ни изпреварили – негови колеги минали през Русе и заснели една демонстрация на майки с колички. Сред документалистите на ул. „Гаврил Генов“ работи и Мария Желева, жената на философа, автор на „Фашизмът“. На работна прожекция в малкото салонче на студия „Време“ гледаме „Дишай“ на Юри Жиров: Мария довежда Желю Желев, гледаме, умуваме, пием кафета навън, прехвърляме варианти как да дадем гласност на проблем от широко обществено значение. Наблягаме на „гласност“, по това време Горбачов вече е размъгил главите на руснаците с призивите за гласност и преустройство. За разлика от нашите номенклатурци, които са още вцепенени като погълнали парализираща доза от хлора на Гюргево.

Желев е познат във философските среди, писал е като студент студия срещу тема на Ленин, Тодор Павлов го е ругал, изключен е от партията и изселен в провинцията, където написва книгата за тоталитарната държава. Удивителна книга, със самобитна конструкция, като паянтовите постройки на майстори самоуци, сглобявали дървото с клинове, без нито един железен пирон. Желевият „Фашизъм“ бе конструиран от факти и примери, подредени с академична достолепност, без

нито една въпросителна и удивителна, без грам емоция, а довеждаше читателя до категоричния извод: няма разлика между фашизма и комунизма. Системата е една и съща, не подлежи на реформиране, на политическа и културна козметика, лекът е един – демонтаж!

Документалната лента на Жиров не може да се гледа с професионално равнодушие, кара те да се гневиш, да роптаеш. Желев не е екзалтиран, наистина в него има нещо философско, „отстранено“, но с няколко думи прояснява съзнанието ни: трябва да се направи инициативен комитет в защита на града, всякакви индивидуални акции минават и заминават, политическото действие не е солова игра, нужен е екип. Ясна идея, изчистена от наледи, конструкция на мислене, което събира „сводовете“ в купол – първият урок, който архитектите научават в първия час на своето образование.

Това е началото на Русенския комитет, казвам го за последен път на тези, които продължават да подхвърлят предложението, съмнения или преки инсинуации, че замисълът е на Държавна сигурност, на Политбюро, или дори на самия Тато. В намеците и инсинуациите, разбира се, има истини, има съмнения, предположения и вече излезли наяве факти – но в кое събитие, в което взема участие повече от един човек, нещата са чисти, еднородни, стопроцентови? (Няма чиста истина, както няма и стопроцентов алкохол, бил казал Айнщайн.)

Започнахме да се събираме по кафенетата, да обмисляме детайлите – в Дома на киното, при художниците – на „Шипка“ 6, малко по-надолу – в кафето на съветската култура (това се смяташе за връх в „конспирацията“ – това място може би не се подслушваше?). По-късно минахме към градинките – Докторската, зад Народната библиотека. Групата набъбваше, присъединиха се доброволци, съмишленици, някои стари познати, колеги, други познати на познатите. Не беше завера, не замисляхме подривни дейности, но държахме да сме далече от милиционерските очи и уши, защото реалсоциализмът преследваше всяка група от двама нагоре, която не е разрешена от партията и нейната опора – тайната милиция. Четвърт век оттогава: вече не е тайна кои са били присъединилите се по нареждане на службите, взели участие в подготовката на събранието на 8 март 1988-а, някои влезли и в управителния съвет на Комитета. От разсекретените досиета се знае, че Езекиев, Смолянов, Гайтанджиев, Виолет Цеков, проф. Гора-

нов, Шаренкова и др. са били сътрудници на Шесто – политическата милиция. Смолянов, Аврамов са синове на ченгета, а за Нешка Робева самият министър Димитър Стоянов казва в прав текст: „тя е наш служител“ – каквото и да означава това...

Неочаквана подкрепа дойде от Съюза на българските художници. Светлин Русев, неговият председател, народен представител за Русенски окръг, бе направил тематична изложба „Вик за Русе“, а във вестник „Народна култура“ помести остра статия-призив – рядко явление в социалистическата публицистика. Поканихме Стефан Продев, главния редактор, пуснал статията, да дойде на събранието – имахме намерение да го предложим за председател на Комитета. Първото перо на партията, което живее със самочувствието на Йосиф Хербст или Димитър Найденов (върховете на лявата публицистика), кривна в първата пряка и не дойде. Както стори и Велислава Дърева, негова обожателка и епигон в писането. Нямахме я в салона, нито в списъците на присъстващите, което не ѝ пречи да разказва спомени като очевидец и да пише предговори към документи на Комитета. Не го казвам от ревност, или като заяждане, време е някои хора – като въпросната дама – да укротят своето нахалство и да не си измислят героични биографии. (Между другото Димитър Иванов, от Шесто, бе казал по повод нейно оплакване, че била пребита в Стария Пловдив: „Абе, Велислава, нали ние ти измислихме биографията...“)

Има вече достатъчно документи, публикации и свидетелства за събранието на осми март 88-а. Вече няма съмнение, че събитието е политическо, замислено и организирано като политическа демонстрация срещу еднопартийната власт. Нека не е п ъ р в о, нека първото да е събирането на Гара Септември, два месеца преди това, в дома на Илия Минев – истинския дисидент и мъченик на комунизма, прекарал двайсет години в затвора заради антикомунистическите си идеи. Поради пълната глухота и информационното затъмнение, никой не знаеше за комитета „Минев“. Вечерта в защита на Русе проби стената на заглушаването и стана публичен факт. От днешна гледна точка не е кой знае какъв героизъм да се подпишеш с трите си имена, адреса и телефона, но за времето на диктатурата не беше малко. Една трета от хората в салона бяха тайни агенти или техни сътрудници, на улицата около Дома на киното имаше червени барети, десет джипки и камионетки с екипажи, готови при сигнал да напъхат половината от зрите-

лите на „Дишай“ и да ги откарат в помещения със затруднено дишане...

Но беше вечер на върховно преживяване, каквото човек има не повече от един-два пъти през живота си. Документалните кадри предизвикаха спонтанни възгласи, призови, идеи за практически действия, предложения и самопредложения. Дори Соня Бакиш, жената на председателя на Народното събрание и член на Политбюро на БКП, поканена като обикновен зрител, бе напълно объркана: когато я попитаха иска ли да вземе участие в ръководството на Комитета, решително каза „да“. (По-късно я изключиха от партията, а Станко Тодоров изпадна в немилост.)

На заранта Живков, по спомен на помощника му Яхиел, е бил бесен от създаване на нещо, за което никой не бе го попитал.

Запазени са протоколи и стенограми от интериора на властта на „другия ден“ от въпросното събитие; без преувеличение може да се каже, че има паника или, да речем, суматоха, което не е знак за нещо предизвестено, очаквано, камо ли за подготвено от някакви среди. Намек за специалните служби, които по модела на КГБ по времето на Андропов са организирали идването на Горбачов, „западник“, контрапункт на закостенелите старци около Брежнев. Ако е имало такива нашенски ченгета, бих им свалил шапка, но четвърт век оттогава няма данни, никакви документи, спомени, разкрития, разкаяния за наличието на такива българи. Дори разкритите от Комисията по досиетата до един излизат и заявяват, че са „работили за България“, забравили, че половин век България работеше не за българите, а за Съветския съюз.

Истината е, че някогашните ченгета моментално разграбиха, преснимаха или отнесоха по незнайни сейфове огромната документация на шестте управления от подземията на властта, за да ги продават, подхвърлят или изфабрикуват като компромати на пишещи публицисти, дописници на вестници от всички цветове, да издават брошури, сергийни бестселъри, телевизионни сериали, да печелят пари... „Да вземат парите“ на ошашавения читател. От тези залежи черпят трето десетилетие компилатори, като Лилов, Сугарев, Бакалов, анонимните сценаристи в ТВ студиите, издателите Недялков, Патрашкова, Радославов, Дачков – кохорта от уж обективни, надпартийни автори, придобили състояние от менте литература, а

някои, като Мартин Захариев, реализирали наглостта си с присъствие в пленарната зала...

Тяхна си работа, слабо ме интересуват амбициите, кариерите и придобивките, пиша едно към едно и в първо лице единствено число. Избран на събранието за председател на Комитета, на другия ден вече бях директор на водопад. Още в зори ми звънна Петко Михов: „Бачо Георги, Петко Михов съм, дето отговаря за вас...“

Имаше такъв Петко, който седеше пред писателското кафене, заедно с още един – Емил, и половин София знаеше, че са от Държавна сигурност и „отговарят за писателите“.

– Кажи бе, Петко, да не си решил да се запишеш в Русенския комитет?

Не беше шега, сутринта имаше двама-трима, които звъннаха с молба да ги запиша, а някои пък надвечер вече звънях да ги „отпиша“ от големия списък с четиристотинте имена.

Не, Петко Михов ме кани да ме заведе при „едни другари“, които искали да им разкажа как е минало събранието снощи. Срещата ни е пред хотел „София“, днес „Радисън“, първи етаж, в дъното на коридор, в стая с двама души и два старомодни магнетофона, от ония с ролки като велосипедни колела. Двамата колеги на Петко се представят: Маринов и Николов. Този Маринов след време се оказва Цвятко Цветков, главен секретар на МВР в правителството на Виденов. Но тогава е неизвестно ченге, което сменя ролките на магнетофоните. Пет-шест часа се въртяха магнитните ленти, що метраж навъртяха – къде отидоха тия записи, навярно Маринов и Николов си ги отне-соха въщи, до днес в архивите на министерството няма следа. Бяха се постарали хората, попрочели нещо, гледали някой филм, имаха и веществени доказателства за моята „нелегална“ дейност. Показаха ми снимка на Смолянов на портата в Панчарево – влиза, за да подготвяме свалянето на властта. Чудех се от какъв ракурс е направена снимката и след години съседът Петров (жив и здрав и днес) ми каза, че е видял как на покрива на близка вила някой повдигал циглите – вероятно снайперист с фотоапарат...

На „другия ден“ нова покана – от Георги Йорданов, заместник-премиер от ресора по културата и изкуствата. И с него сме „адаши“, но не сме близки, наивно го смятах за по-модерно мислещ сред Живковото обкръжение. Оказа се стопроцентова номенклатура. Подхващах го оттук-оттам, дано намеря

пукнатина в чугунената му преданост към утопията, да доловя малко състрадание към бедата на русенци. Позицията му беше само една: какво ще каже на другаря Живков!... В стенограмите на неговото изказване пред секретариата всяка втора дума е възхвала на вожда, на неговите грижи, заслуги, на неговата гениалност – при това, забележете, в присъствието на вожда. Не преувеличавам, документирано е, може да се прочете... Не знам има ли запис на нашия разговор (вероятно да), адашът ме кандърдисва да „разпусна“ Комитета, една дреболия: излизам пред някой вестник и фокус-бокус – имаше нещо, вече го няма... Говори ми тихо, съучастнически, не ми се кара, моли ме да му вярвам, че ми мисли доброто...

Не му вярвах. Не само в момента, но и отпреди десетина години, когато отидох при него като при министър на културата. Беше след смъртта на Донка Константинова, сестрата на големия писател. Вече се чуваше, че за апартамента на „Шишман“ 53 има апетити, че вътре има стотина картини на художничката, ръкописи, книги и тъй нататък. Министърът беше земляк на Константинови, поне по сливенска линия бе длъжен да направи нещо. Той обеща и нищо не направи. Какво стана с жилището, с имуществото и с произведенията на изкуството – едва ли вече някой може да каже...

Разделихме се, взаимно разочаровани. Той – че не можа да изтръгне от мен обещание да разтурям Комитета, със смешния аргумент от моя страна, че не съм назначен, а избран, за да подавам оставка. Моето разочарование бе, че известният сред неговите връстници ремсист Магучий се оказа лишен от севивата за изкуствата, а само надарен с искусни умения да лъкатуши по партийната пътека към възхода. В словесния портрет, който ми прави пред Политбюро, той ме упреква, че съм бил склонен към „себеустройване“, а неговата политическа биография е точно на човек, който владее това изкуство – издигането в кариерата, „себеустройването“ на собствените деца зад граница, „по второ направление“... до сядането на първия ред по премиери, изложби, погребения, като капацитет, който няма написан един оригинален ред черно на бяло...

11 март – всяко чудо за три дни. Трийсет и трима членове на управителния съвет сме на разпит пред секретарите на Централния комитет. Един по един, с довеждане по различни коридори, за да няма уговаряне на „следствените“. (Партията е овладяла до съвършенство всички милиционерски тънкости

в борбата със заговорници, агенти и врагове – външни и вътрешни.)

Първият фундаментален въпрос на следствието е: кои сте и кой стои зад вас? За да ми дадат малка пауза за мислене, има и подвъпрос: какво ще пия? В смисъл на чай или кафе, обкръжението на вожда пие само неговото питие – радомирска боза от просо. Половин век българите пият боза от жито, ръж, ечемик и баят хляб, защото просо никой не сее по родните полета. Но за Централния комитет някой някъде сее, жъне и меле просо (или го внася от Анадола), за да има чаша боза за другаря Живков и неговата банда.

Поръчвам кафе, колкото и рисковано да е да се пие нещо от такива места: все пак, мисля си, следствието току-що започна, не вярвам някой да сложи нещо още в първото кафе...

Докато стенографката подготвя листовите и моливите, Продан Стоянов, който ме познава от пионерско време, шеговито ми се кара защо не си гледам работата, ами съм тръгнал да оправям света.

– Май че това ми е работата – казвам. – Все някой трябва да драска черти и резки за потомците... Може да не харесвате днешните автори, но те ще ви описват един ден, кой друг?... И през вековете е било същото... така се е появило меценатството – меценатите са искали само едно – да бъдат рисувани с най-хубавите бои...

– Да ви имам самочувствието и скромността – каза Емил Христов.

– Липса на скромност! – уточнява Чудомир Александров.

– Това да не се записва! – нарежда Продан Стоянов.

И наистина в стенограмата, която е оцеляла, го няма този диалог, знаех, че е малко нахален, но усещах, че и тук изпитват онази неувереност, с която Стойко Странски от Ловеч ми признаваше, че партията не знае как да „прави“ писатели. И тези не знаеха, макар че в йерархията стояха по-високо от бай Стойко, и те бяха на неговото равнище на художествена необразованост. Кой бе Емил Христов? Отскоро издигнат, вероятно от секретните служби. Продан едва ли бе прочел повече от пет книги – от четене на доклади и инструкции. Чудомир Александров приличаше на моден шивач, който произвеждаше гладки изречения, минали под парната ютия на личния му кариеризъм. Гриша Филипов, рускобългаринът, който не можа да проумее омайно сладката реч на татка си... Речта не владе-

еше, но бе усвоил командно-централизираното махане с юмрук срещу „врага“. Юмрукът му се стовари под носа ми:

– Отиваш немедлено и го разтуряш! Иначе – война! Война срещу Чаушеска – това ли ваша цел, таваришчи неформали?

В стенографския запис не се чуват удари с юмрук. Както и моето усукване, че не съм назначаван, за да подавам оставка, но с готовност ще събера членовете на Комитета на ново събрание и пред тях ще извърша исканото харакири.

– Нет! Нет! Нет! – Гришата отново клати юмрука, с риск да разлее чашата с ориенталския еликсир...

Прибирам се вкъщи.

„Ще спиш спокойно – казва ми Гайтанджиев на смях, – мой братовчед се похвали, че цяла нощ патрулирал по твоята улица...“

Братовчед му от тайните служби – уточняваща подробност.

С патрул – без патрул, следващите една-две седмици минават в опити за регистриране на Комитета. Юристът Цветан Пенчев изготви молбата до съда. С Никола Ковачев, Мария Желева и Малина Петрова дежурим във фирменото отделение на Благоевския районен съд и тичаме за бележки за съдимост, адресни регистрации и дявол знае още какво. Малина, режисьорка на документални филми, проявява удивителна издръжливост – голяма част от документацията, преписвана многократно на ръка, бе нейна заслуга. (След години тя направи тричасов документален филм за подпалването на Партийния дом през август 1990-а – филм, който върши работата на цялата ни правосъдна система.)

Регистрирането показва истинския образ на комунистическото правораздаване. Моментално се задействаха телефоните, съдилищата бяха предупредени, измислен бе и контрааргумент: вече е регистриран нов комитет в Русе, на Руденко Йорданов, със същите цели и задачи, втори по закон не може да съществува. Тъпи номера, с които властта създава впечатление, че работи по закон, по Конституция, че държи на Истината и Справедливостта. Това бе обсебване, отрепетирано в продължение на десетилетия. Най-напред партията бе обсебила думата „справедливост“ и до днес я тика на първо място в пропагандните си плакати, за да скрие милионите несправедливости, които е извършила над този народ. И думата „народ“, „народен“ е от най-обсебените и напълно изпразнени от съдържание думи, влезли в непрестанна употреба през

целия реалсоциализъм. По-късно партията на диктатурата обсеби и понятията „демокрация“, „европейски приоритет“, „път към Европа“ и както някога бе натрапила безсмислицата „народна демокрация“, съчини „демократичен социализъм“, „Коалиция за България“ и прочее скудоумия за затлачване на съзнанието на народонаселението.

Бавно и полека, в продължение на половината от ХХ век, България се превърна в държава на фалша, имитацията и лъжата. Появиха се имитатори на политици, философи, икономисти, хора на изкуствата. Наложиха се ментето – заместител на истинското. Хлябът се правеше от фуражна пшеница, виното – от втори и трети джибри – първите отиваха за елита и за износ за твърда валута. Лъжеагрономи и селекционери, въоръжени с мичурински хрумки, съсипаха българските домати, аклиматизирани на местните почви; лъжепочвоведи стъпкаха нивите с тежки верижни машини, разрушиха структурата на плодородния хумус. Ликвидираха сивото искърско говедо, черноглавата овца, конете, биволите. Организираните ловни дружинки от сто и петдесет хиляди ловци – резервна въоръжена колона на партията – парцелираха природата на резервати, секретни зони и ловни полета. Най-накрая всичко бутафорно, изкуствено, планирано и построено от аматьори, самозванци и самодейци, се срива като в легендата за ерихонските тръби: достатъчна бе една дълбока въздишка на непоносимост, изтръгната от народната душа, за да се сгромоляса комунистическата утопия. Настъпи посткомунизъм, епохата на ментето, на фарса и безкултурието, на посредствеността, наречена *чалга*.

Чалгата не е синоним на демокрация, не започва на Десети ноември 89-а, както твърдят дописници, социолози, политолози и графомани, като Дърева, Волгин, Пиргова, Буруджиева, и с това си изкарват хляба. (Бял хляб с черен хайвер, по възможност...) Началото на опростачването (защото това е същността на явлението чалга) започна след преврата през 1944-а, когато до властта се добраха хора неграмотни и полуграмотни, ненавиждащи четмото и писмото, без знания за миналото на род и народ, без познания за физически, химически, икономически и обществени закони и закономерности, обичаи, нрави, традиция. Без почит към стародавност, към съкровищата на племето от материални и духовни ценности... Впрочем тези признаци на вандализъм и диващина бяха се проявили

още при шумкарските банди, когато изнасяха архивите на селските общини и ги палеа на мегдана. Продължиха с „революционната“ ярост на ремсистите, които изгориха половината библиотека на ловешкото читалище „Наука“, събирана от времето на Софроний и П. Р. Славейков. Или със събарянето на манастира в Габрово и кой знае още колко църкви и манастири. Вандализмът продължава и днес със съсипването на спирки и градинки, с трошене на седалки по стадионите, с хвърляне на камъни по джамии. А в ония години властта не само не правеше опити да обуздае безумните анархистични страсти, но ги насърчаваше, насочваше, с тяхна помощ нанасяше удари на политическите се противници. С помощта на луппениада печелеше изборите, винаги със стопроцентови резултати. И с безценната помощ на съветската армия, разбира се. Ако го нямаше съветското присъствие, осъществено с мрежа от съветници, специалисти, експерти, народната власт щеше да пропадне още на първите избори. Но тя „укрепваше“, превземаше силовите министерства, икономиката, идеологическите институции, прогонваше буржоазните кадри, учили за държавници, създаваше свой бюрократичен апарат от посредствени класово-партийни верноподаници.

Предстоеше ми среща с посредственик номер 1, държал властта в държавата цели 33 години.

* * *

23 март 88-а, четвъртък, 16 ч.

Дълбоко фойе с колони в сив мрамор. Зад всяка колона наднична мустакато лице в униформа; едно излиза и ме повежда в неизвестна посока. Никъде не ми искат легитимация; ледени погледи, каменни маски на лицата. Влизаме в южно помещение, долу е площадът, който ще се нарича по-късно „Демокрация“, засега – празен. Секретарката е Мария Петрова, живее в „Младост“, от 17 години е тук. Докато чакаме да се отворят двете тежки двери, изработени от резбар, разговарям по вестникарски навик: трябва всичко да видя, всичко да запомня, нищо, че едва ли има смисъл. Дверите се отварят, влизам.

От дъното на големия кабинет иде домакинът в идеално изгладен костюм, еднореден, небесносив. Човекът в него е

пратеник на небесата, не сме го избирали, не е от друго племе и от друг етнос. След две години ще бъде на осемдесет, но изглежда с петнайсет по-долу. Никаква бръчка по кожата, импрегнирана в цвят на стар бакър от планинско слънце. Бръснар с набито око е стигнал до корена на всяко косъмче на брадата му. Само късите пръсти издават селянина от Правец: разперено ми сочи едно от двете кресла в кожа от мачкан лак:

– Седай... седай... Аз тука седам, ти – там... Какво пиеш?
Казвам: кафе.

– Кафе не пия, само чай. – Към Мария Петрова: – За него кафе, за мен – чай... Та откъде казваш, че си?

Не съм казвал, не е ставало дума, сега назовавам края.

– Че аз съм ловувал по тоа регион, много съм ловувал... Макар че дивеч не ям. В нашето семейство само един яде дивеч – зетят, другите – не. По екологията сме, така да се каже... Мда. По екологията. Какво ще я правим тая екология? Как я мислите таа работа? Че ние тука спиме, нишо не праиме, че вие сте оправили хлора на Русе?... Ха-ха-ха!... Ти Чаушеску знаеш ли го, виждал ли си го, ей тъй, както мен сега?... Какво си въобразявате?... Политически амбиции има, не е само екология...

Опит нещо да обясня, не довършвам изречението. Оттук докрай диалогът е едностранен, в театъра го наричат монолог.

– Световен проблем, не е само наш. Но ние вземаме мерки. С Кремиковци е лесно – преместваме някои производства, други – на газ! С горите се чудиме как... горите дават почва, вода... Но в Силистра заредийме 200 хиляди тона целулоза и – край на изсичането. Защото кубик дървен материал е 50 лева, а тон целулоза – деветстотин... Аз тези неща ги зная. И на пленума ще ги чуеш, там казвам някои неща...

– Комини, комини... Викаха ми по-рано: дайте комини. Като бех в Осака, гледам: комини, километри комини. Отивам след десет години – нема ги комините. Колко бързо ги махнаха тия японци! На връщане, летиме над Хабаровск и рекох: пишете докладна записка! Да се оправи екологията!... Аз ги знам тия работи, много съм запознат. Ако излезем на телевизията, ще ви попилея с факти и документи, вие какво ще противопоставите? Не сте компетентни... Хайде, моля ти се... Загубена работа, ша знайш... Дайте да се сработим, да действваме по съвместно.

– А иначе какво се получава? На тия конгреси. При журналистите четирима евреи овладели положението, аз ги знам кои са. Подвеждат другите. Аз за евреите съм се жертвал, спасявал съм ги. Веднъж блокираха квартала, бех направил грешка, че отидох да спя в една къща там, еврейската махала. Полицията огради, скочих от първия етаж в едни храсти, ако беха ме разкрили, щеха да ме разстрелят... Не пиеш кафето... Пил си в киноцентъра... хубаво.

– Абе вие какво правите там, в тоя киноцентър, кафета ли одите да пиете?... Държавно предприятие, държавата плаща, вие на какво го обръщате, на творчески съюз. На профсъюз. Требва да бъде така: отиваш, занасяш си сценария, плащат ти го и си отиваш. Какво е това да седите там... къде дават така... На вашия конгрес двама се разплакали, казаха ми... Хайде сега да плачем! Че ние ако извадим пред народа какво са получавали... ще плачат... Хайде мола ви се... Гледал съм и твоите филмове, те са на средно и под средното по зрители, знам ги. Напоследък има спад... Добре почна, защо сега?... Тебе писателите не те обичат, там нямаш шансове. При киното е друго, имаш популярност, там е друго. Но не се занимавайте с политика... ща плачат! Че ти знаеш ли по заплати ние къде се нареждаме? Най-накрая. Председател на министерски съвет получава колко, мислиш? Хиляда и петстотин. Че той ще се пенсионира върху една мизерна сума!... Е, верно, мен ме возят, мен ме пазят, живея в държавни къщи...

– Вече съм пред пенсия, най-много до конгреса и – ще дойде друг, а някои бързат да се отдръпнат, оставят си вратички... Джагаров. Ха-ха... казаха ми – пръв ви поздравил... Тоя Джагаров... дете го измъкнахме от кръчмите... Звъняха ми по нощите: елате да го измъкнете, не можем да пометем от него... И сега – първи ви поздравява! И вие се готвите да пишете след нас... Аз съм спокоен, аз съм чист. Аз първи се обявих през левосектантския период против догматизма. И ме отстраниха тогава. Бех против образуване на партизански територии. Защото бехме на петдесет километра от София, немахме оръжие, а отсреща – жандармерия... През осемдесетте (грешка: петдесетте), по времето на Червенков, предпазих много комунисти от затвори, от разстрел... Аз и Радевски съм защитавал... За Югов се говори, че е разстрелвал комунисти, но аз съм чист. Заварих една държава с шестстотин милиона стокообмен, сега е двайсет и пет милиарда... През тази петилетка не, но

през другата излизаме на първо място в лагера. А за нас не говорят западните централи, не го виждат... Абе коя е тая Румяна еди-коя си, една проститутка... Един мой приятел, голям писател, ти го знаеш, Вежинов, там олабваше жилата... ха-ха-ха... тая ще ни учи на демокрация... тая, дето оня... хайде де!...

– Ние не сме ползвали нашите резерви, работническата класа. Която пита защо още ви търпим... Така де, звънят, питат докога... Тия комитети, вашите, не сме рекли – не сме ги попилели... Тия комитети са свързани с турците. Още навремето те са населили целото турско население по проходите, че в случай на нужда да го вдигнат и блокират територията... Пресметнато отдалече, но ние ще им объркаме сметките... Хайде! Таа среща бе по моя покана, не е по твоя. Да се знае.

* * *

Тато. Сигурно очакваше да му кажа „Тато“, при жив баща? Не видях цвета на очите му: през целия монолог гледаше встрани, както по телевизията гледат аутокюто, скрития екран; не видях в погледа му накрая друго, освен разочарование. Душата му се гърчеше, той не беше свикнал на дървенияшко държане като моето. Той обичаше салтанати. Разказвал ми е Гриша Островски, режисьорът, как Калоянчев, Нейчо и още един-двама влизали в тоя кабинет, за да измолят я някоя кола, я апартамент. Още от входа Калата се хвърля към вожда и го стиска в яка прегръдка: „Води ни! Води ни, да му ебем майката!... С теб сме! Само кажи и – тръгваме!... Накъдето кажеш! Винаги! С теб – винаги!...“ Ошашавен, Тато се мъчи да се откопчи и за да е в стила им, псува безобидно: „Еба ви в копелетата!“ Народни псувни. Човекът от елита слиза при народа и неговите псувни. Защото той е „от народа“, филм има за него с такова заглавие (реж. Хр. Ковачев). „Човек излезе от народа и вече там не се прибра“, пееха сините митинги след 89-а. В тесен кръг (Политбюро, ловна дружинка) народният човек псува на майка, на вяра, на мушморок („е... си мушмо-рока, той ще ми дава акъл!“). Употребява изрази с открит и метафоричен оттенък, като „жилата“, която изтърва пред мен и която може да се чуе сред селските хъшлаци, „цапнати в устата“. В компания, където се псува обидно и безобидно, той

се връща в пубертета, където по пладнища и егреци овчари и пастири, в тази напираша възраст, изразяват мераците си към всичко, което ги заобикаля. Природен стремеж към освобождение, към волност, но и стремеж към „обладаване“ на всичко околно. В края на това всичко е меракът за власт. Върхът.

„Копелетата“ от групата на зевзеците са психолози, напипали са слабото му място, умело го „работят“ по тая линия и винаги излизат с осъществено желание.

А като излязат, казва режисьорът, и се отдалечат на двеста метра разстояние, подскочат и се удрят с пета в задника.

Такива като тях навярно бяха измислили това „тато“. Уж подигравателно, уж наужким, но народонаселението няма чувство за интелигентен хумор, то иска на сериозно да има баща. Щом народите имат за баща Йосиф Висарионович, защо ние да си нямаме наш татко?

А и той самият се бе взел на сериозно. Минаваше за селски шегаджия, подхвърляше лафове и банални смешки, но никога не каза нещо самокритично, самоиронично, не призна нито една своя грешка, или на партийното ръководство. Нито направи забележка на слагачи около него, като Левчев и Евтимов, да не надхвърлят рамките на „култа към личността“. Не възрази на идеята да му вдигнат паметник приживе в Правец, май че отиде и сам си го откри. Не възрази на Милко Балев да събере петдесет тома доклади, решения, резолюции от конгреси и пленуми – огромна бумашина, писана от отряди сътрудници. Издадоха ги на най-луксозната хартия холцфрай, с луксозни подвързии, всичко като негово лично творчество, за което получи специално гласуван за него хонорар от милион и петстотин хиляди. Той не възрази и сложи авторското възнаграждение в джоба си.

Врѣх на неговия цинизъм са речите му през последните години пред профсъюзите, пред студенти, журналисти и дипломатическия корпус. Там говори как да се „поснижине“, докато премине Перестройката на Горбачов. Или как сме излъгали Етиопия, Мозамбик и още 17 страни да трѣгнат по пътя на нашия социализъм и как те са ни „повервали“, все едно че са повервали на „църния дявол“. Не може да се строи социализъм, като се прескача капитализма, социализма на зрева в тѣрбуха на капитализма, а ние не го дочакахме да узрее и го родихме преждевременно. Затова той е едно **недоносче**.

Откровения, ненадминати по своя цинизъм, изречени от човек, управлявал половин век и изрекъл петдесет тома молитви, клетви, химни и оди в името на „най-прогресивния“ строй на планетата.

* * *

И тъй, вече става ясна присъдата: трима изключени от БКП – Хр. Смоленов, Соня Бакиш и моя милост. Чакам да се обадят къде да върна билета. Звъни ми Георги Константинов, партиен секретар на писателите: „Трябва да ти съобщя една неприятна новина“.

– Знам – казвам. – Пише я в днешните вестници...

– Така ли? Аз не съм слизал още за днешната преса... Трябва да се видим за... билета, знаеш...

Решавам да го дразня:

– Членувам при филмовите дейци, на тях ще го върна.

– Така ли?... Да бе, да...

– Изключването ми е неправилно. По устав трябва да стане в първичната организация.

– Уставът е разтеглив...

Звънят и от кабинета на Начо Папазов, шеф на централната контролна комисия. Вземам билета и тръгвам.

Папазов е седемдесетгодишен, набръчкан, къдрокос и късокрак, от породата мъже от ямболско-бургаско, за които вече писах някъде, че са създадени да бъдат яки орачи. Вместо на полето, тракиецът половин век оре на нивата на партията, навярно успешно, за да го сложат начело на ревизионната комисия.

Започва с оплакване, че му извадили камък от бъбрека, голям колкото „паричка“, полага му се почивка и силна храна. Добре че има вила извън града...

– Като твоята в Панчарево... Проучихме, лично аз не съм против, когато се налага, макар че като комунист съм против личната собственост... но жената... знаеш... имахме приятел при Стаменов, вика: за петнайсет хиляди ще ви я направим... Стаменов, голям фантазьор, искаше да прави сглобяеми къщи, ще потекат долари, вика... нищо не излезе. Но вилата в Симеоново стана за петнайсет и шестстотин... оскъпи се... Аз, вече казах, всичко приписвам на жената, тя се смее: глупак такъв,

по закон ти се падат петдесет на сто. Такива са законите у нас... Изобщо не вървят нещата, както трябва. Идва един англичанин, Максвел, милиардер... чешки евреин. Вика: Господа, не се бойте от конвергенцията. Конвергенция става между две системи, а вие не сте система, вашата система се скапа. Направо ни уби. Добре че даде малко долари за полиграфията...

Присви се от късна постоперативна болка, стана и се разходи, подаде ми ръка за довиждане и забрави да ми поиска билета. Забрави за какво ме беше повикал.

* * *

„Комедия дел парте“ – казва Марко Ганчев, с когото се виждаме след час в кафенето на преводачите на „Коларов“ („Солунска“). Черпя малка водка по случай приемането ми в неговата партия на изключените – през 1971-а той стана безпартиен, когато защити Солженицин.

Кафенето е наскоро открито, неудобно, с чупки и колони – нещо, преустроено за кафене, но ние си мислим, че едва ли е напълно обзаведено с подслушвателни бръмбари или скрити камери. Не знам от коя партия сме двамата – от партийна или безпартийна, но че сме от партията на наивните, скоро ще бъде потвърдено. И то лично от Христо Радевски, стария пролетарски поет (роден 1903-а).

Не го познавах отблизо, затова се изненадах, когато го чух по телефона: „Гьорге, Радевски съм, земляци сме, какво ще кажеш да се видим...“ Определих това кафене за място на срещата.

– Хубаво място!... – засмя се той иронично. – Идеално за снимане отсреща... Вече са ни шракнали, бъди сигурен... Ама не ми пука, дето казват комсомолците...

Отсреща по диагонала, на ъгъла на „Коларовска“ и „Гаврил Генов“, се намира триетажна сграда, с колони, където всъщност обитавала прословутата Държавна сигурност, Шесто управление, или политическата милиция. Уж минаваме за осведомени общественици и автори, а сега се дивим на елементарни неща...

Но старият поет не иска да говори на тази тема, само поглежда „по диагонала“ към прозорците отсреща, грижливо заслонени със завеси и щори, и преминава към темата за срещата ми с вожда.

– Марко ми каза за приказките на тоя плазмодий... Извинявай, за мен няма друга дума... Нека ме стреля, нека ме праща в Белене, аз съм към деветдесетте, няма да ме уплаши... всичко съм преживял... Бил ме спасявал?... Не знам такова нещо... Винаги съм го отбягвал... Той и такива като него съсипаха партията... Чувал си за левосектантския период, той беше един от тия догматици.

– А казва, че бил изключван като противник на левите сектанти.

– Измисля си биография... Евреите спасявал... дрън-дрън... Кой го знаеше тогава...

– Сигурно е декламирал „Води ме, партийо“ по селските вечеринки...

– Гьорге, няма да си го простя това, дето съм го писал някога... Ама виждаш ли какво значи: „написаното остава“... Няма начин за изтриване, няма...

Имахме още две-три срещи, като сменяхме заведенията. Винаги звънеше с една покана: „Какво ще кажеш, да изкараме по един откос?“

От неговото село Белиш, Троянско, бе му останал траен спомен от коситба на ливадите. Има няколко стихотворения, където възпява въртенето на косата, аромата на тревите, изразява възторг към селския труд. Никъде няма намек за „оная с косата“, за смъртта, метафората не е на селски човек, измислена е от градски интелектуалец. На тая вече преклонна възраст той е още жизнен, върви изправен, с маршируваща походка, леко закръглен, но не надебелял, не го чух да говори за спортуване, както не го чух да говори за болести. Издаде томче със спомени, в които почти няма следа от неговите критики към управляващите, които слушах при срещите ни. Дълги години е бил партиен функционер (има стихосбирка, наречена „Партиец“) и съобразяването с устава и партийния манталитет му е нанесло непоправими следи. Най-вече страх от откровение, от разкриване на истини, от разкаяние за осъзнати грехове. От железния юмрук. Разпитвах го за отношението му към Константин Константинов или Владимир Василев – измъкваше се с общи приказки, накрая заключаваше, че си остават буржоазни интелегенти.

Когато му се обадохме, за да го поканим в Клуба за гласност и преустройство, веднага се съгласи, но предварително май вече беше му се обадил Валери Петров. С Радевски започваше

списъкът от сто и двайсет имена на авторитетни интелектуалци, които бяха за демокрация, против едноличната диктатура на Живков и обкръжението му. Разчитахме на името му на почтен комунист, с разкрепостено мислене – каквито комунисти по-късно се оказа, че не съществуват в природата.

Двамата спряхме с „откосите“ веднага след Десети ноември; веднъж го поканих на кафе, той нещо измънка и отказа, а когато се засякохме случайно пред „Прага“, ми се скара сърдито, че съм застанал на страната на фашистите, които искали да връщат буржоазното минало преди Девети. Беше вече на деветдесет години, но изглеждаше уплашен, сякаш бе дошъл Страшния съд, някой му търсеше сметка и знам ли още какво... Отложихме изясняването на подробностите за по-нататък, тоест в „небесните ливади“, където може пак да се срещнем и да останем приятели, щом в този свят не успяхме.

* * *

Разтворил туристическата винтияга с повреден цип, пристигна Радой Ралин. Тръгнал на разходка покрай езерото – намига ми: конспиративно обяснение за идването в Панчарево. Не пие кафе, нито чай, алкохол не поглежда; вади от многобройните джобове листчета, докато открие официален документ. Канят го на заседание на световен екофорум за опазване на река Дунав, с пътуване с корабче до Белград, Будапеща и Виена и общуване със световни знаменитости.

– Намислил съм какво да отговоря... Благодаря за поканата, за голямата чест, но не мога да приема, докато има хора, наказани заради същата кауза, за която се борите и вие... Ето, твоят филм е спрял, не е допуснат до Варненския фестивал... Пита ли те някой от какво живееш, колко ще продължи тази дискриминация? Целта е да ви унижат морално, сетне да ви ликвидират физически. Номера на плутократията... Но трябва другите, които отиват във Варна, да протестират, да откажат и те да пратят своите филми. Ако има единоподушие, ако има солидарност, плутократите ще клекнат. Плутократите са опасни от бюрократите; бюрокрацията се опира все пак на някакви правила. Плутократът е човек, добрал се до властта, за него няма правила, няма принципи и морал. Най-многого, до което е стигнал плутократът, е идеята за наследяването на

властта. Защото неговият син няма да му изкара кирливите ризи. Страх от разкриване на неговите престъпления и злоупотреби... Гениално го е уловил Алеко. За Бай Ганьо е най-важно да се задържи на власт, никога в опозиция. Няма да основе фабрика, заводче, да твори, да създава. Той иска само да управлява, да командва...

...Гостуването на Радой ще се окаже едно от последните за пролетта и лятото. В събота и неделя, когато не оставахме без гости, сега не идва никой, замлъкна и телефонът. Една вечер на портите забелязах силует, който се разхождаше и не смееше да влезе. Оказа се приятелят Генчо от „Работническо дело“. Прави опит да се самоиронизира: „Малко рисковано, но няма как... Страх голям“. Бил идвал веднъж, но било заключено (а ключът е на вратата). Чул, че се говорело за „възстановяване“ в партията, ама ще излезе слух. Зависи от „оня“... – Сочи небето.

Говори повече с жестове и недомлъвки. Оня там... Нали знаеш... Мани, мани... „Оня“ спял на различни места... Асфалтирали пътя до Банкя, там замръквал... Искал всяка нощ до него да има стенограф, стряскал се и почвал да диктува. На заранта не знаят как да дешифрират диктовката... Синът, Владко, пратил статия за асамблеята, чудим се как да я съкратим, на кого да се обадим. Радослав държи директна връзка, ходи някъде, съгласува, върна се: тъй остава!... Хайде чао... ще намина някой път...

11 май 88-а.

– Гьорге! – Но не е Радевски, а Ивайло Петров. – Може ли да ми начертаеш твоето котле за парното?...

И класикът е конспиратор. Знам, че не го интересува никакво котле, измислил е повод да се видим. Кафето е „Бразилия“, на две крачки от жилището му, но не оставаме, а се разхождаме по „Витошка“.

– Знам, че те подслушват, затова да се гмурнем в тълпата... А за изключването хич да не ти пука... Аз влязох в тая партия насила, дъртият пръдлю ме набута преди петнайсет години, само да им плащам членски внос. Бях си безпартиен и ще ти кажа защо не влизах, макар че преди Девети бях нещо ремсисист... Едно момче работеше при баща ми като шивач, а неговият баща заминал преди 25 години за Русия. Момчето го пращат куриер по партиен канал до Виена, то успява да се прехвърли в Русия да търси баща си. Връща се през 1940-а и

шепне на баща ми: „Бати Петре, баща ми е убит. Сталин го е убил...“ За пръв път тогава чух за сталинските репресии. Мама му стара, страшен диктатор, такова нещо светът не познава преди него. Винаги съм мислел, че това е нарочно. Нарочно някой го праща да изтреби селяните.

– Кой може да го е пратил?

– Знам ли... Сатаната, кой друг... Първо да изтреби селяните – петнайсет милиона. После военните, маршалите... Интелигенцията – цвета. Няма ли е мозък, не си ли е давал сметка какво прави?... Или така му е била поставена задачата?...

* * *

Куково лято. Безплодно, безпарично... Като живееш ден за ден, една заран се събуждаш без резерви, с мизерни спестявания и неосъществени постъпления от финансов ресурс (евфемизъм на парите). Спрени са хонорарите ми от отпечатани материали, един остатък от хонорара за „Зона В-2“ (филмът, продължение на „Вилна зона“, спрян за Варненския фестивал). Колежка от Радиото ми каза под секрет, че е получен списък с имена на автори, които да не допускат до микрофон, до екран и печат. Такива черни списъци е имало винаги, но този е най-новият и там било и моето име. Дори до провинцията е достигнал слухът за забраната – Марин Колев ми каза, че в окръжния вестник се коментирало да не печатат мои материали. Иван Андонов също научил за списъка и ме повика вкъщи да поговорим. Даде ми да чета сценария на „Вампири, таласъми“, негов опит в писане на сценарий, имал съмнения, че на места „издиша“. Но сценарият е хубав, искрен, няма измишльотини, всичко е преживяно. След „Лачените обувки“ на Рангел, това е второто нещо, което е автентично и дава надежди да се превърне в хубав филм. (Сега ми е радостно, че не съм се излъгал: винаги са ми харесвали историите в стила на „Амаркорд“!)

Иван извади петстотин лева, плащал ми за рецензията.

– Таласъмите те оставиха без препитание, мамка им...

Не се преструвах и ги взех, явиха се неочаквани разности около събарянето на къщата в Ловеч. Бързо бяха се заели да строят панелен блок точно на мястото, където беше бащината ми къща. Заминах да се уверя, че заплахата е реална. Видях

подписите на моите старци в документ, че са съгласни със събарянето. Кога са сложили тези подписи – не можеха да си спомнят. Един съсед ми каза: „Минаваха да питат за мир ли сме, или за война и всички се подписахме против войната, а то излезе за панелката“.

Всичко е законно, иди търси правдата, ако си нямаш друга работа. Намерихме камион и започнахме да пренасяме „вдънлъка“ в обратно жилище. Багерът чакаше на улицата със заплашително вдигната зъбата лъжица, тежаща половин тон. Най-напред бутна каменната ограда, направи път и стовари лъжицата в ъгъла между два прозореца. Съседите надойдоха да гледат, а когато се смрачи, започнаха да влачат по съседните дворове всичко, което можеше да влезе „секънд хенд“. Имаше здрави прозорци, правени от баща ми от сух чамов материал, които могат да издържат още половин век. Както и вратите. Къщата бе строена през петдесет и първа година, бе преживяла само трийсет и пет на белия свят – толкова ѝ отредиха общинарите на народната власт. Управляваща пето десетилетие.

Раздялата с улица „Райна Княгиня“ се получи като римейк на една сцена от „Матриархат“, която бяхме снимали с Людмил Кирков преди десет години. Събраха се комшиите, носеха букетчета, някои плачеха истински – майка ми беше на почит в махалата, не беше се карала с никого и нямаше неприятелки. И сега се държеше мъжки, за разлика от баща ми, който мълчеше, но сълзите капеха в яката на ризата му. Когато ги настаних в колата, вече нищо не можеше да ги удържи. Много беше им се събрало за един седемдесетгодишен живот. Бяха мигранти от село, сега мигрираха и от града, за да се заселят някъде в Софийското поле и в края на живота си пак да почнат да чоплят земята... Мъчех се да ги разведря с футуристичен хумор:

– Не се косете... Навремето първи напуснахте Йоглав, след вас тръгнаха и останалите... Йоглав вече се е преселил по градовете, почти го няма. Така ще стане и с провинцията... Всичко ще живее един ден на Софийското поле, това ще е България.

– Да бях потънал с парахода за Аржентина – казва баща ми. – На войната да бях свършил... А то в мирно време... без война...

– Мирно. Какво му е мирното?... – възразява майка ми. – От момиче, откак се помня, все е война, все неразбории, не оставиха народа на мира... Това не е мир, не е държава. Не е живот... Но и Господ няма – да ни прибере...

Господ чу молбата им след 20 години.

* * *

От това време е една картина на Иван Димов – беше още с неизсъхнали бои, та като я окачихме в хола, цялата къща се изпълни с мирис на ателие. Чул за събитията около Комитета и решил да ме подкрепи по своя си начин, като ме „изографиса“ на платно.

– Извинявай, не съм те питал, както си му е редът, но мисля, че няма да имаш нищо против да покажа как съм те видял...

Беше ме „видял“ в една каруца, от някогашните писани каруци, които селянчето от Ямболско носеше в паметта си, като мен. Тек-каруца, както им викаха, за един кон, кон не се виждаше, а от четирите колелета едно бе изхвъркнало от оста си, каруцата още се крепеше на трите си опорни точки, но катастрофата май че предстоеше.

– Има нещо ясновидско, маестро? Как да го тълкуваме това изхвърчало колело? Който не кара по правия път, това го чака, нали? Или за криво колело прав път няма?

– За криви пътища права каруца няма – казва маестрото.

Иван не беше от художниците, които първо рисуват, а после търсят смисъла. (Като ония автори, които търсят мисълта, когато видят написаното.)

Познавах го още от художествената гимназия, от първите му рисунки с въглен на „Под игото“. С изящна четка и перо, артистичен, организиран и трудолюбив, той се разви до един от най-добрите ни живописци, акварелисти и илюстратори. Беше голям читател – ателието му бе затрупано от книги, май повече четеше, отколкото рисуваше. С него ни свързваше общата носталгия към селското детство. Веднъж нарисува 30 картини спомени, по тях се опитах да напиша текстове и се получи книжката „Каручка, пълна с радост“. Само че там каручката имаше четири колела, стоеше здраво на земята, каквато е представата ни на млади години: че светът е стабилен, слънцето грее за всички и животът няма край...